

Tvangsevakuerte fra Finnmark og Nord-Troms til Nord-Østerdalen 1944-45

På slutten av andre verdenskrig gjennomførte tyskerne ei fullstendig ødelegging av Finnmark og Nord-Troms, og tvangsevakuerte befolkninga sørover i Norge. Dette er en del av vårt lands krigshistorie som, til tross for sin dramatik og voldsomhet, er lite kjent og sparsomt skrevet om i ettertid. Det kom også en del tvangsevakuerte til nordøsterdalsbygdene, noe som også er en litt glemt del av vår lokale krigshistorie.

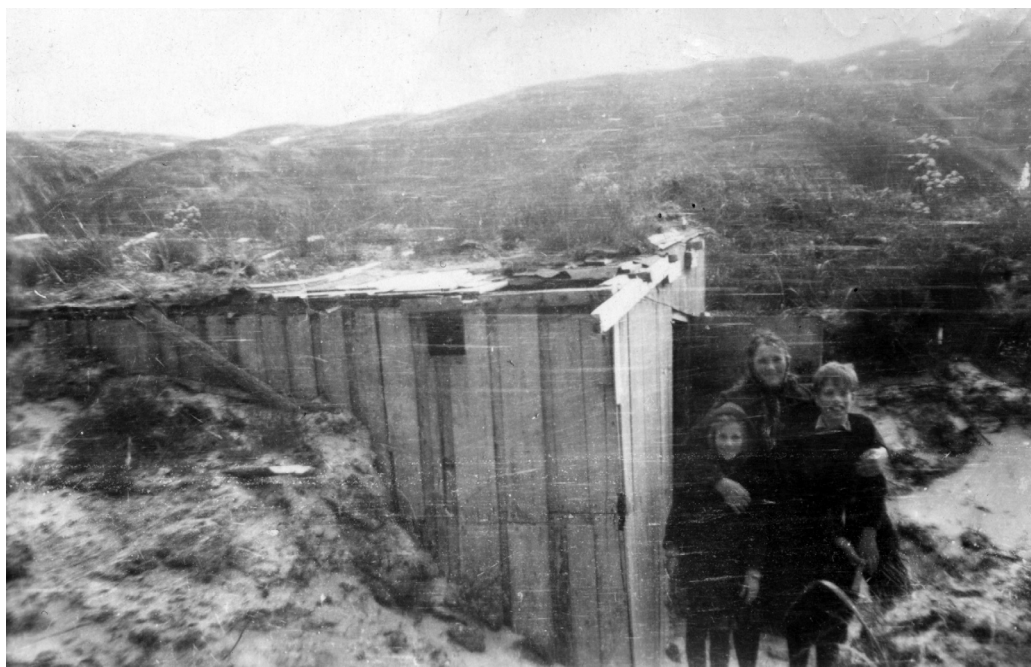
Tyskernes brente jords taktikk

Det som ligger til grunn for denne dramatiske hendelsen, var en ordre fra Adolf Hitler 28. oktober 1944 om at all befolkning nord og øst for Lyngfjorden skulle fjernes med makt «for sin egen sikkerhets skyld», og alle hus brennes eller ødelegges. Tyske myndigheter ville tømme Finnmark for folk, så de ikke kunne hjelpe framrykkende russiske eller norske styrker, og heller ikke eksilregjeringen om den ville opprette et fritt Norge i Finnmark. Og en skulle gjennomføre «den brente jords taktikk»: alt som kunne være til nytte for fienden skulle fjernes – folk, dyr og avlinger, og alle hus og andre ressurser. Alt skulle vekk, og det vart brent og ødelagt omlag 12.000 bolighus, 200 fiskebruk, 500 industribedrifter, 150 skoler og 20 kirker. Ordren fra føreren ga beskjed om at «medlidenhet med befolkningen er ikke på sin plass».

Av et innbyggertall på omlag 75.000 i dette området var det omkring 5.000 finnmarkinger som hadde flykta på sommeren og høsten på grunn av krigshandlingene. En del rømte over grensa til Sverige eller Finland, og noen tok seg til Øst-Finnmark, der russiske styrker kom inn før tyskerne rakk å sette i gang tvangsevakueringa. Over 20.000 klarte å rømme unna tvangsevakueringa. De fleste som unndro seg evakueringa, gjemte seg unna for å avvente til norske og allierte styrker skulle komme. De hadde forventninger om at disse ville komme såpass snart at det bare skulle bli noen uker i ødemarka. Men det skjedde ikke, og de vart overvintrede og bodde i huler, gammer og enkle hytter, eller sågar under båter – for de flestes del gjennom hele høsten og vinteren under svært så kummerlige og vanskelige forhold.

Omlag 50.000 mennesker vart imidlertid tvunget sørover. 30.000 vart bosatt i Sør-Troms og Nordland, 10.000 i Trøndelag og Vestlandet, 10.000 kom til Østlandet. Folk mista altså alt de eide, unntatt det lille de kunne bære med seg under tvangsevakueringa. Noen hadde gjemt unna saker og ting, som de skulle finne att når de kom heimatt. Mange av disse opplevde imidlertid at tingene var blitt funnet og tatt av andre.

Dette er en del av vårt lands historie, spesielt krigshistoria, som er alt for lite

Huleboere i Saksfjorden på Sørøya i Finnmark. Fra Digitalt Museum / Museene for kystkultur og gjenreisning i Finnmark.

kjent. En del bøker og artikler er skrevet, men som Leo Eitinger skrev i boka *Krigsskader og senvirkninger – krigspensjonering gjennom 50 år* (Rikstrygdeverket 1995): «Den verste ulykken som rammet Norge under okkupasjonen – og den største katastrofen i Finnmark siden Svartedauden – var ødeleggelsen og evakueringen av Finnmark og Nord-Troms høsten 1944».

Evakuering / tvangsevakuering / deportering

Ordet evakuering skjuler tvangen, så det høres ut som folk flytta frivillig. NS-myndighetene brukte ordet evakuering i sin propaganda for å få det til å høres ut som at befolkninga flykta frivillig fra de framrykkende sovjetiske troppene. Deportering er i dette tilfellet mer dekkende, sia det innebærer bortvisning eller forvisning under tvang med fysisk makt og våpen-

trussel. Hjemmefronten brukte også det ordet. Lokale NS-styresmenn og andre i samtida brukte til dels tvangsevakuering, og i ettertid er dette blitt det mest brukte begrepet.

Finnmark og Nord-Troms legges øde

De verste krigshandlingene på norsk jord foregikk i Finnmark. Særlig Kirkenes vart utsatt for mye bombing fra Sovjetrussland fordi det var mye tyskere der, og det var et viktig knutepunkt for Tyskland i nord. Både Vardø, Vadsø og Kirkenes vart lagt i grus ved sovjetrussisk bombing sommeren 1944, og 5000 mennesker var på flukt fra sein-sommer og tidlig høst. Dette var de første som evakuerte, før ordren om tvangsevakueringa kom. Det var også i gang ei frivillig evakuering fra hele Finnmark, men folk var lite villige og det gikk tregt.

Russiske styrker frigjorde Sør-Varanger for tyskerne rakk å gjennomføre tvangs-evakuering av området. Kjent i denne sammenhengen er historia om de omkring 3.500 menneskene som hadde søkt tilflukt i gruveganger utafor Kirkenes og holdt til der inntil russerne hadde slått tyskerne i området. De hadde også mange husdyr med seg inn i gruvegangene.

Russerne stoppa imidlertid opp ved Tanaelva, og dermed fikk tyskerne tid til å gå grundigere til verks derfra. Fra Tana og vestover vart evakueringa gjennomført med den brente jords taktikk, og tyskerne tok seg god tid til å ødelegge alt – alle slags hus, båter og kaier, transportmidler og til og med telegrafstolper. Og de drev ei stadig jakt på folk som prøvde å gjemme seg unna tvangsevakueringa. Deporteringa og ødelegginga etter Hitlers ordre vart gjennomført med kraft og grundighet.

Det var særlig i november at tvangs-evakuering pågikk for fullt. Men tyske soldater drev videre utover vinteren stadig på raid i Vestfinnmark og rundt Finnmarks-kysten helt til Vardø for å spore opp folk som hadde lurt seg unna evakueringa. Dermed vart flere oppdaga og tatt.

En del etterfulgte ordren om å evakuere. Fiskere kunne evakuere seg og familien med egen båt, og hadde også andre med seg. Mange frakta mat og utstyr til bortgjemte steder, ofte oppi fjellområdene, og forberedte seg slik på å gjemme seg bort for tyskerne. Og folk drygde i det lengste med å dra. Dermed var ofte situasjonen at tyske soldater kom og jaga folk ut av husene. De fikk gjerne veldig kort tid på seg til å forlate heimen, og fikk med seg lite utover det de stod og gikk i.

Mange måtte sjå på at tyskerne avliva husdyra og satte fyr på husa. Karstein Dam-

Den tyske okkupasjonsmakta gjennomførte brent jords taktikk med hard hånd i Finnmark. Her fra Honningsvåg. Fra Digitalt Museum / Museene for kystkultur og gjenreising i Finnmark.

men på Tynset var fem år da de vart evakuert fra Øksfjord, og et syn som sitter i er kyrne som var skutt og lå utover jordet. Sia var det å bli stuva på overfylte båter til en farlig ferd mot Tromsø, eller å ta landeveien fatt. Men riksvei 50 var allerede overfylt av tyske soldater på retrett, den store tyske Lapplandsarmeen fra Finland og tyskere fra norsk område, samt tusener av krigsfanger.

En usedvanlig mild høst uten de vanlige høststormene virka positivt, både for de som var under evakuering og ikke minst for de som hadde lurt seg unna og vart overvintre. Også vinteren 1944-45 var uvanlig mild.

Transporten gikk via Tromsø, som var det viktigste transittstedet i evakueringa. Videre transport sørover var med båt til Narvik, der det hopa seg opp med flyktninger. Det vart sjølsagt vansker med å skaffe nok mat og klær på disse transittstedene. Videre sørover var Mosjøen, som da var endestasjonen på Nordlandsbana, et viktig transittsted. En del båter gikk helt til Trondheim med evakuerte, mens mange vart sendt på overfylte tog fra Mosjøen, i noen tilfeller sagnar i kuvogner.

Trondheim var viktigste transittstedet sør for Nordland. Der måtte all kapasitet for å gi de mange tusen flyktningene tak over hodet brukes, blant anna skoler, forsamlingshus og kirker. I tillegg til de tvangsevakuerte, var det jo også mange steder et stort antall tyske soldater. Avisa Østerdølen forteller 30. november 1944 at det var kommet over 11.000 evakuerte til Trondheim til da, men at strømmen av folk nå trolig hadde nådd sitt høyeste.

Mange bukka under av sjukdommer og den tøffe belastninga evakueringa var. Først bli tvinga fra heimene sine, kanskje sjå heimene bli brent, så flere uker på reise på overfylte båter og tog og ditto ymse over-

nattingssteder. Alt i det uvisse – hvor skulle de? Mange familier kom fra hverandre. Det vart etter hvert oppretta et etterretningskontor i Trondheim der tvangsevakuerte kunne etterlyse familiemedlemmer.

Strømmen av tvangsevakuerte var stor, og det var viktig å få folk vidare til et endelig oppholdssted så snart som mulig. Det var et apparat i gang i kommunene rundt om for å kunne ta imot folk fra nord. Strømmen av folk fra de evakuerte områdene avtok fra slutten av november, og de kom i stor grad til endelige oppholdssteder i tida framover mot jul i 1945.

Til Sør-Norge

Mange av de tvangsevakuerte var skeptiske til å måtte reise vidare sørover fra Nordland – de var i tvil om hvordan de ville bli mottatt sørpå. Etter en kaotisk start i Trondheim vart det bra orden på hjelpearbeidet der etter hvert. Og folk i bygdene stod klare til å ta i mot flyktningene. De fleste vart godt mottatt, mens noen også opplevde det motsatte.

Hjertelaget var stort sett godt hos folk i Sør-Norge overfor de evakuerte fra nord. Mange møtte opp på jernbanestasjonene med matpakker, hvilket avisa Østerdølen flere ganger skriver om også hendte i Nord-Østerdalen. Likeså var givergleden stor, og det vart samla inn klær og andre ting til de evakuerte, noe også Østerdølen forteller om fra vårt distrikt. Avisa skriver 1. desember 1944 at det hadde passert 500 evakuerte på Tynset på to dager, og at det var ventet 150 hver dag framover. Sigurd Vingelsgaard skrev i dagboka si i slutten av november at det visstnok skulle komme 100 barn til Tynset, men dette vart det nok ikke noe av.

Østerdølen forteller også at forsyningsnemnda sørget for mat og drikke, og at private også stilte opp. Like før jul forteller

avisa at det planlegges tilstelninger for de evakuerte flere steder. Og første juledag var det ofring i Vingelen kirke «til de krigsskadde og evakuerte, skriver Sigurd Vingelsgaard i dagboka si.

Myndighetene la til grunn et ønske om å gi folk fra samme sted opphold i samme kommune i sør, slik at de hadde kjentfolk i nærheten. Likeså vart det tatt hensyn til evakueres mulige ønsker om hvor de skulle bosettes, om de for eksempel hadde slektninger å reise til. Dette framgår av de mange rundskrivene som gikk ut fra Riksutvalget for evakuering til de lokale ledene. Disse bestod både av fylkesledd og regionale ledd, samt evakueringsansvarlige i de enkelte kommunene. Stønad til de bosatte vart utbetalt av kommunen de vart bosatt i, og seinere refundert av staten så lenge de opprinnelige bostedskommunene var satt ut av stand til dette. Høsten 1945 vart Flyktnings- og fangedirektoratet oppretta, med fylkesvise kontorer. Disse vart sentralisert til Oslo ved årsskiftet 1946-47 og direktoratet opphørte i 1947.

Det vart knytta kontakter og vennskap mellom lokalbefolkning i sør og flyktninger fra nord gjennom denne tida - vennskap som i mange tilfeller vart vedlikeholdt gjennom mange år etter krigen.

Tvangsevakuerte i Nord-Østerdalen

Også til Nord-Østerdalen kom det mange tvangsevakuerte – det ser ut til at det først og fremst var i Tynset, Tolga, Alvdal og Folldal de vart bosatt. Delvis fikk folk bo rundt omkring på gardar, og til dels vart hoteller tatt i bruk. Ei stund var det vurdert å bruke Storsteigen landbruksskole på Alvdal til evakuerte, men det vart ikke aktuelt da det kom færre til distriktet enn først antatt. Også gamleheimen i Folldal var vurdert tatt i bruk, men det vart ikke noe av.

Både i Alvdal og Tynset vart hoteller tatt i bruk for å huse evakuerte. Bosetting av tvangsevakuerte rundt omkring i bygda var det mest av i Tolga og Folldal, men delvis også i noen av de andre bygdene.

Nordøsterdølene stilte opp for å hjelpe sine landsmenn fra nord. Østerdølen forteller 4. desember at «befolkninga har vist en enestående interesse for flyktingene» og at alle bygdene hadde skaffa plass til antallet de har fått pålegg om. Dagen etter skriver avisa at det stadig kommer flere evakuerte til Østerdalen, og forteller at det da hadde kommet 12-15 til Folldal og noen familier til Ytre Rendal, men at det fortsatt var mange underveis. 6. desember refererer Østerdølen til ordføreren i Folldal, som forteller at det hadde kommet 18 evakuerte dit, men at flere har slektninger lenger sør og ventes å reise vidare.

19. desember oppsummerte Østerdølen at det fortsatt kommer en del tvangsevakuerte til Østerdalen, men at det ikke blir så mange som en først regna med. Og like før jul skriver avisa at det fortsatt kommer flere evakuerte til Østerdalen. Avisa har så 10. januar ei oppsummering og forteller at 236 evakuerte er anbragt i Østerdalen, og at det er oppretta ti gamleheimer. Avisa forteller at Tynset har 21 evakuerte, Folldal 19, Ytre Rendal 6, Alvdal 4 og Kvikne 2. Det er betydelig flere i sørøsterdalskommunene.

Som en skal komme tilbake til, så er kildematerialet veldig mangelfullt med tanke på å kunne gi eksakte tall på hvor mange tvangsevakuerte som kom til Nord-Østerdalen. Men det var i hvert fall godt over 150 personer som var innom. Og det var over 100, kanskje noe sånt som 120-130 personer som vart bosatt fast over tid i regionen.

Litt om kilder

Det er veldig lite å finne om dette med tvangsevakuerte i kommunearkiva. Stort sett finner en at det er oppnevnt nemnder til å ta seg av dette. Lister over evakuerte eller andre arkivalia fins bare litt av i arkivene til Tynset, Follidal og Rendalen. I Follidals arkiv finnes også noen registreringskort. På Riksarkivet fins arkivet etter Flyktnings- og fangedirektoratet, som har noe materiale, blant anna mange registreringskort, sortert på kommune. Men der mangler materiale fra Os og Kvikne.

Det forekom en del flytting blant de evakuerte i løpet av evakueringsperioden. Dermed er det ofte vanskelig ut fra det svært begrensa arkivmaterialet som er bevart, å følge personene. Dessuten er registreringskorta ofte rimelig mangelfullt utfylt.

Østerdølen har en del artikler og notiser om tvangsevakueringa, både før og etter frigjøringa. Avisa måtte under okkupasjonen være tro mot de tyske myndighetene, noe en må ta i betraktning ved bruk av avisa som kilde.

En må konstatere at det er skrevet svært lite om dette emnet her i regionen. Og det begynner jo nå å bli vanskelig å finne fram til i hvert fall førstehands muntlig informasjon, både fra folk som opplevde evakueringa, eller som husker at evakuerte bodde i bygda.

Tynset

I Tynset kommunes arkiv fins det noen saksmapper med dokumentasjon om tvangsevakuerte i kommunen. Dessuten fins noen papirer i privatarkivet etter Hans

Kontrollbok nr.: 3671.		Navn: Sverre Holten.		Medlem av fagforbund: Mei.			
Yrke: Sn økker.		Herred: Alta.					
Evakuert fra fylke: Finnmark.		By: Follidal.					
Ny adr. T. Ryfetten, Grimsbu.		Herred: Follidal.					
Fylke: Hedmark.		By: Follidal.					
Familien består av: M 1. K 1. B 1. S U M 3.		Født:		Dagpenger:			
				Til nr. Pr. dag dager			
2	Hustru: Julie Holten,	24/8-04	1+2	7.50			
3	Barn: Ivon	18/7-27	3	2.50			
4	"		4				
5	"		5				
6	"		6				
7	"		7				
8	"		8				
Signatur: Sigurd Holten		Flyttet til:		Dato:			
Hovedperson: <i>Sigurd Holten</i>							
Dagpenger utbetalt:		Andre utbetalinger og tildelinger:					
Dato	Beløp	Rev.	Dato	Art / Artikkel	Beløp	Rev.	Anmerkninger:
24/8-04	460.-		1/2-05	Div. Kløvare	30 90		
3/2-05	160.-		1/2-05	Kløyve, m.m. i jao.	83.-		
1/2-06	290.-		1/2-05	Div. Kløvare	50 41		

Eksempel på registreringskort på de tvangsevakuerte, her familien Holten, som bodde på Ryfetten i Grimsbu. I kommunearkivene er det bare i Follidal en har funnet slike kort.

O P G A V E

over evakuerte i Tynset komune pr I/6 - 1946

Efternavn	fornavn	Fødselsår dato.	Tidligere adresse	nu.	Tidligere yrke.	nu. yrke.
1. Salmilla	Ågot.	26/7 -1913	Ifjord	Tynset hotel	Hushjelp	syk.
2. Olsen	Reidun.	24/7 -1936	"	"	Barn	--
3. Thomassen,	Peder Borch	30/5 -1861	Særtjos.	"	Arbeider	gamle
4. Isaksen	Anna.	10/2 -1884	Tapelut.	"	fiskers h.	"
5. Paulsen	Abraham.	- ? 1873	Dallesvik.	"	fisker.	"
6. Olsen,	Bernhard Mathias	17/8 -1876	Nusvåg.	"	Arbeider.	"
7. Olsen	Berit.	14/6 -1878	Laksefjord	"	husmor.	"
8. Pedersen	Inger.	1/6 -1888	"	"	hushjelp.	"
9. Klemetsen,	Per.	25/12-1868	Smalfjord.	"	Fisker.	"
10. Klemetsen,	Magga.	28/2 -1899	Smalfjordnes	"	Husmor.	"
11. Klemetsen,	Gerda.	30/9 -1929	"	"	Barn.	"
12. Andersen,	Anders.	15/11-1873	Brendeliv.	"	Småbr.fisker	"
13. Andersen,	Magda.	? ?	"	"	Husmor.	"
14. Mikkelsen,	Johannes.	11/5 -1872	Coviknes	"	Fisker.	"
15. Mikkelsen,	Laura.	9/10-1870	"	"	Husmor.	"
16. Brit	Elisabet Romsdal.	30/5 -1873	Alta.	"	Hushjelp.	"
17. Henriksen,	Hilmar.	31/6 -1881	Mafjordhavn	"	Fisker.	"
18. Lindberg,	Håkon Hjalmar.	6/6 -1886	Hammerfest.	"	Arbeider.	"
19. Jakobsen,	Ole.	19/5 -1861	Kvespenes.	"	Gårdbruker.	"
20. Nilsen,	Nils.	18/3 -1868	(Voss, Nesseby)	"	Arbeider.	"
21. Olsen	Karen.	16/11-1873	Bosekop Alta	"	Budele.	"
22. Henriksen	Jakob.	? -1870	Hasvik.	Schulrud Hosp.	Fisker.	"
23. Isaksen,	Abeline Margrete.	25/3 -1870	"	"	Jordmor.	"
24. Pedersen	Kristine.	17/5 -1879	Lyngen.	"	Hushjelp.	"
25. Jensen	Jensine.	29/9 -1894	Beltevarra.	"	"	"
26. Larsen,	Elise Berit, Marie	? /2 -1879	Lyngen.	"	Husmor.	"
27. Johansen,	Kristine, Marianne	14/9-1864	"	"	"	"
28. Henriksen,	Anne.	24/2 -1864	"	"	"	"
29. Pedersen,	Sofie Magdalena	10/9 -1871	Hasvik.	"	"	"
30. Rasmussen,	Brita.	2/9 -1875	Elvebakken Alta	"	---	"
31. Hanssen,	Per.	(15/8-1867?)	Kelvik, Kistrand	"	Fisker.	"
32. Bull	Abel.	20/6 -1865	Kjelvik, Honningsv.	"	D/S. eks.	"
<u>Frivillig evakuerte.</u>						
33. Irgens	Per Kåre	26/7 -1807	Mehavn.	Auna st.	Kontorn.	sneltker
34. Irgens,	Anna Helene.	1/8 -1908	"	"	Husmor.	Husmor.
35. Irgens	Borghild.	12/6 -1933	"	"	Barn.	Barn.
36. Irgens,	Henning.	2/2 -1936	"	"	"	"
37. Lillevik,	Anathan.	8/10-1905	"	"	Kontorsjef	Snakker.
38. Størkersen,	Paul Gerhard.	12/2 -1908	Vardø.	Nytrøa, Tynset.	Fisker.	--
39. Størkersen,	Torbjerg Elise	7/8 -1912	"	"	Husmor.	Husmor.
40. Størkersen,	Alf Bjørn.	3/12-1938	"	"	Barn.	"
41. Israelsen,	Peder.	29/1 -1902	Hammerfest.	Often Tynset.	Kontor.	Kontor.
42. Israelsen,	Anna.	3/6 -1911	Havsisund.	"	Husmor	Husmor.
43. Israelsen,	Eldrid.	14/10-1933	Måstø.	"	Barn.	"

For evakueringen i Tynset 4/6-1946

Arne Nyheim.

Don't see any names?

Opgave over evakuerte i Tynset kommune pr. 1.6.1945.
Fra Tynset kommunes arkiv (IKA Opplandene).

E. Eggen, som var ordfører under krigen. Flyktnings- og fangedirektoratets arkiv inneholder mange registreringskort over evakuerte i Tynset. For Kvikne har en ikke funnet fram til noe arkivmateriale.

Avisa Østerdølen forteller 19. desember 1944 at det er oppretta pleieheim på Tynset hotell, at det kom noen evakuerte dagen før, men at det ikke er fullt enda. Fire dager etterpå forteller avisa at det har kommet 18 til Tynset hittil, og at alle er innkvartert på Tynset hotell. De fleste er eldre mennesker.

Seinere ser en at også Schulerud hospits blir tatt i bruk for å huse en del tvangsevakuerte. Ellers er det tre familier og en enslig person som bor ute på bygda i Tynset. Ei oversikt fra ordfører Eggen datert 6. januar 1945 viser 21 evakuerte i kommunen. Familien Irgens på fire personer bor da hos gardbruker Kr. Strømshoved på Auma, resten på Tynset hotell. Ei melding fra Arne Nyheim på folkeregisteret til ordfører Eggen 3. februar forteller at det er kommet to nye, og disse er plassert på Schulruds hospits. Nyheim var ligningssekretær, og han vart 13. april oppnevnt til evakueringsleder for Tynset. Ei tilsvarende melding 1. mars forteller om ytterligere fire nye evakuerte til kommunen. Så fins ei liste fra folkeregisteret fra 6. mars, som forteller om 36 evakuerte i Tynset. Her nevnes også familien Irgens på Auma, mens resten har adresse Tynset. Samme antallet står på ei melding for mars 1945, der en familie Størkersen på fire personer er bosatt på Nytrøa.

Det kom nok enda noen flere til Tynset. Ei liste over evakuerte i kommunen per 1. juni 1945, altså kort tid etter freden, har til sammen 43 navn. 21 personer har adresse «Tynset hotel», 11 «Schulrud Hosp.», mens tre familier og en enslig er bosatt på bygda: før nevnte Irgens, samt en enslig person har adresse «Auma st.», familien Størkersen på

Nytrøa, samt en familie Israelsen på tre personer på garden Often.

Registreringskortene i Flyktnings- og fangedirektoratets arkiv har informasjon om nær 40 personer som var i Tynset, men korta er mangelfullt ført og vanskelig å tolke helt sikkert. Det ser ut til at det var en viss «gjennomtrekk» av folk, og at flere var i Tynset bare deler av tida i sør. Blant anna ser det ut til at flere vart sendt videre til Freng pensjonat i Brøttum i Ringsaker, men noen vart også flytta motsatt vei. De tvangsevakuerte som var bosatt i Tynset kom fra mange forskjellige steder.

Familien Irgens var tvangsevakuert fra Mehamn i Finnmark. Far Per Kåre var opprinnelig tynseting som hadde flytta nordover og etablert seg der. Da han og kona Anna Helene og barna Borghild og Henning vart evakuert i november, var det med ei lita fiskeskøyte full av folk hele veien til Tromsø. Sia gikk det med buss den lange veien helt til Trondheim. Derfra kom de etter hvert videre med tog til Tynset, dit de kom litt før jul. Ettersom Per Kåre Irgens var fra Tynset, hadde de slektninger å komme til. De bodde på garden Finktrøa, der Per Kåres mor var fra. Finktrøa er i Alvdal, men hørte da til Tynset, og adressa var Auma stasjon. Den gang åtte år gamle Henning Irgens husker at det var ei spesiell jul for familien, og at de hadde det bra på Trøa. Per Kåre var snekker, og han dro nordover att ganske fort etter freden og var med på gjenoppbygginga. Resten familien vart boende i Tynset til i 1949. Dermed gikk Henning og den tre år eldre søstera Borghild flere av sine skoleår her.

Karstein Dammen var fem år under tvangsevakueringa. Familien var fiskerbønder. Mora døde tidlig og faren var ute på fiske, så barna vart spredd og vokste opp hos andre. Karstein var med ei tante og en

onkel av faren under tvangsevakueringa sørover. Det var båtskyss først, og sia lang busstransport. Han endte i Lørenskog, på en barneheim der, men vart adoptert like etter krigen og kom til Tynset.

Alvdal

I Alvdal kommune er det ikke funnet noe arkivmateriale om mottak av tvangsevakuerte. Det eneste er at ordføreren 4. oktober 1944 oppnevnte ei ti mann sterk nemnd som skulle undersøke om husrom for evakuerte fra Nord-Norge. Muntlig informasjon antyder at alle som kom til Alvdal vart innkvartert på Tronsvangen sæterhotell, og at det trolig ikke var noen bosatt rundt omkring i bygda. Og de som kom til Tronsvangen skal ha vært folk fra gamleheimer.

Registreringskort i Flyktning- og fangedirektoratets arkiv bekrefter at de aller fleste som kom til Alvdal var eldre mennesker. De var fra mange forskjellige steder, flere fra Kvalsund, Alta og Lyngen, noen fra Hasvik og flere andre steder. Kortene forteller om nær 40 personer som var innom Alvdal. Flere kom fra Åmot, visstnok via ei husmorskole der, og noen fra Ringsaker. Mange som var innom Tronsvangen i Alvdal vart seinere sendt til Alm i Norderhov.

Ved at de evakuerte vart plassert på Tronsvangen, vart det vel heller lite kontakt med bygdefolket. Dermed er det lite muntlig informasjon å finne fram til. Men det ser ut til at det ikke bodde noen ute på bygda. To damer døde under oppholdet i Alvdal og vart gravlagt der – sjå mer om dette nedfor.

Folldal

I Folldal bodde de tvangsevakuerte stort sett på gardar omkring i bygda, samt en familie på snekkerskoleloftet. Alle de evakuerte som kom til Folldal, var fra Alta.

Trolig var det for de flestes vedkommende slik at de hadde slekt i bygda etter at mange fra Folldal hadde dratt til Kåfjordverket i Alta på 1800-tallet, og at de derfor ønska å komme dit. En har i hvert fall en muntlig uttalelse som viser dette. Registreringskort i Flyktning- og fangedirektoratets arkiv synes å antyde at i hvert fall de aller fleste kom rimelig direkte til Folldal.

Komunearkivalia viser at kommunen fikk stønad for 5 menn, 7 kvinner og 6 barn, og dette synes å gjelde akkurat samme antallet personer helt fra 9. desember 1944 og til slutten av 1945. Dette er 18 personer, men kontrollkort i kommunearkivet har navn på 21. Muntlig informasjon forteller om i hvert fall ytterligere en person som har bodd i kommunen.

Et flertall av de som vart bosatt i Folldal, kom til gardar i Grimsbu. På garden Søndre Ryfetten husker da fire år gamle Jarle at det en sein kveld, det var trolig først i desember, kom ryende inn mange fremmede mennesker. Det var nok avtalt på forhånd hvor de enkelte skulle, og familien Holten, Sigurd og Julie og sønnen Lyon, vart boende på nabogarden Nordre Ryfetten. På Søndre Ryfetten skulle familien Hansen bo, Harald og Anna og sønnen Thomas. I tillegg skulle Hans og Helga Rusten bo der.

Denne Hans Rusten var fra Beitrusten i Folldal, lærer i Alta, og han var bror til kårmannen på garden, John Ryfetten. Det var ei stor hovedbygning på Søndre Ryfetten, og begge de to familiene nordfra bodde i denne, attåt sjølfolket. Jarle Ryfetten kan ikke huske at dette var noe problem, at det var trivelige folk og det gikk bra å bo så mange på garden. Finnmarkingene var med på forskjellig arbeid, blant anna i skogen. Nevnte Sigurd Holten var snekker, så han gjorde blant anna mye snekring i Hemmi-

garden i Grimsbu.

En anna familie som på kontrollkortet har adresse Grimsbu, var familien Leinan, Gunnar og Sigrid og sønnen Ottar. Også disse bodde visstnok ei tid på Søndre Ryfetten.

Det framgår ikke av registreringskorta når disse tvangsevakuerte kom til Folldal. Eneste på registreringskortet på familien Hansen, der det står om sønnen Thomas, at han hadde opphold på garden Ryeng allerede fra 13. november 1944 og til litt utpå nyåret. Han må da sannsynligvis ha kommet til bygda tidligere enn de andre.

Til Dalholen kom også noen få tvangsevakuerte. Søstrene Aslaug og Margit Berger kom til Dalholen Pensjonat 30. november 1944 og vart der, slik det ser ut av registreringskort i kommunearkivet, til november 1945.

Familien Israelsen, Hilmar og Anna Katrine og datterdattera Laila, kom til garden Midti Furuhovde i Dalholen, der de fikk bo i kårstua. Dattera Margit, Lailas mor, var gift og hun og familien kom til Nes. Også Hilmars og Anna Katrines sønn Johan var med til Folldal. Han fikk arbeid som sveiser på Nordre Stadsbuøyen og var der hele vinteren 1944-45. Både han og faren dro nordover att ganske fort etter freden, trolig i juni, mens resten av familien måtte vente til utpå høsten. Før de dro nordover att, døde imidlertid Anna Katrine, sjå mer om dette nedafor.

Hilmar og Anna Katrines datter Hildur var gift med Arne Romsdal. De hadde døtrene Jessie, Aina og Solveig, 6, 4 og 2 år gamle. De vart evakuert fra heimen sin, et bureisingsbruk, 8. november 1944. Dagen etterpå vart dyra sendt til slakteriet. Familien vart internert på sorenskrivergarden i Alta sammen med mange folk fra alle kanter av bygda. Ingen fikk ta med seg mer enn

de kunne bære med seg. Så bar det til Tromsø i en liten sjark. Der fikk de overnatte i domkirka. Det vart åtte dagers ventetid i Tromsø, men 22. november bar det sørover med MS Polarlys. De kom til Trondheim 24. november, der alle unntatt minstejenta vart sjuk og innlagt på sjukstua i ti dager. 12. desember bar det vidare mot Folldal, med overnattinger både på Røros og Alvdal.

Endelig, 14. desember, etter over en måned underveis, kom familien til Folldal, der de fikk bo på et loftsrom på snekker-skolen på Krokhaug. Arne Romsdal skrev i sin 7. sans under reisa sørover og oppholdet i Folldal. Han skryter av mottagelsen i bygda: «... fantastiske folk. De vet ikke hva godt de skal hjelpe oss med», og forteller om folks gavmildhet, at de kom med kjøtt, mjølk, fløte, egg og flatbrød. Julekvelden vart de invitert til familien Bonesvoll, juledagen til Klokkehaug, og andredagen til Tellebon.

Arne Romdal forteller også om dagliglivet som evakuert i Folldal. Han fikk noen småjobber, blant anna med vedhogst, og litt arbeid ved Folldal Verk, og på sommeren var det slåttearbeid.

Men tross all den gode medmenneskeligheta familien vart vist, så lå det naturligg nok en lengsel om å komme heim att. 31. mars skriver Arne Romsdal at det var vår i lufta, med grågås og svaner på tur mot nord – «Hvis jeg hadde vinger fløy jeg hjem med deg – hils o hils fra meg».

Aller sist i juli fikk Arne Romsdal reisetillatelse for å dra nordover att. Det vart noen uker med slåttearbeid og høykjøring, men 10. september var familien klar til å reise tilbake til heimbygda. I 7. sans-en har han skrevet: «Vi kom med tomme hender, men reiser med flere kolli med reisegods, som vi har fått fra et gavmildt folk». Før de

Familien Romsdal på trappa på snekkerskolen på Krokhaug: Arne og Hildur og døtrene Jessie, Aina og Solveig, samt en naboung.

vart evakuert, hadde han gravd ned noen eiendeler, blant anna en høvelbenk og ei symaskin. Men alt dette var borte – gravd opp og ranet av andre. Dette var for øvrig noe mange opplevde når de kom heimatt.

Ifølge registreringskorta i kommunearkivet, dro de fleste tvangsevakuerte i Foll dal nordover att i november og desember 1945. Men det gikk sjølsagt litt tid før det var bygd oppatt husvære der nord for alle, og noen av de evakuerte i Foll dal dro nordover att først i 1946. Et brev til Flyktnings- og fangedirektoratet, datert 3. april 1946, forteller om dette: «Det finnes f.t. ingen evakuerte [...] i Foll dal. Den siste familie reiste herfra 15. f.m.».

I motsetning til de mange som bodde på hotellene i Tynset og Alvdal, fikk de som bodde på gardene sikkert bedre kontakt med bygdefolket. Ikke minst var det mye kontakt mellom bygdas ungdom og ung-

dommene i familiene nordfra. Magnvor Grimsbu husker at de alle møttes blant anna på fester, ulovlige sådanne før freden.

Solveig Romsdal forbrente seg stygt da hun skulle putte noe kutterspon i ovnen på snekkerskolen, så det vart et langt opphold på Alvdal sjukestue. Her er hun fotografert der, sammen med to pleiere og en gutt.

Rendalen

I Rendalen er det lite å finne i kommunearkivet. Det begrenser seg til ei liste over nær 70 personer i Øvre Rendalen som kunne ta imot barn, samt noen skriv fra fylkeslederen for evakueringa i Hedmark og fra Riksutvalget for evakuering. Mottak av barn vart det nok ikke noe av. Flyktnings- og fangedirektoratets arkiv inneholder kun registreringskort for to enkeltpersoner i hver av Rendalskommunene. Det er delvis mangelfullt utfylte kort og lite dateringer, men i hvert fall en av personene har påviselig reist vidare, muligens alle.

Avisa Østerdølen forteller aller først i desember 1944 at det er kommet noen familier til Ytre Rendalen, men kanskje reiste disse vidare. Tidlig i januar 1945 forteller avisa at det var seks evakuerte i Ytre Rendalen. Det har ikke lyktes å finne noen som kan gi sikre opplysninger om evakuerte som vart bosatt i Rendalsbygdene, tvert imot tyder muntlig informasjon på at det kanskje ikke vart bosatt, i hvert fall over tid, noen der.

Tolga

Det eneste å finne i arkivet til Tolga kommune, er oppnevning av ei evakueringsnemnd på fire personer så seint som 2. juni 1945. Men Flyktnings- og fangedirektoratets arkiv inneholder registreringskort på fem familier og fem enslige, tilsammen 28 personer som har vært i Tolga. De aller fleste av disse var evakuert fra Alta. Sigurd Vingelsgaard skrev i dagboka si 28. november 1944 at de første evakuerte da kom til Tolga.

En del av de tvangsevakuerte kom på gardar i Vingelen. Brødrene Haldor og Gunnar Haldorsen bodde på henholdsvis Nordvangen og Trøan, mens broren Ola Haldorsen, kona Tora og to barn bodde på

Myrstad. Der fikk denne familien flytte inn i det ene sengekammerset. Foreldrene Karl Johan og Anna Halvorsen kom 5. juni 1945 til nybruket Vingill, uten at en vet noe om hvor de hadde bodd fram til da.

Familien Unsgård, Jan, kona Hanna og barna Kåre og Solgunn, kom til Gardsjordet (Vingelsgaard), der de fikk to rom i sommerstua på garden. Jan Unsgård, på registreringskortet i flyktningsdirektoratets arkiv kalt også med mellomnavnet Bergeton, var med på skogarbeid i Vingelen.

Hanna og Jan Unsgård fikk dattera Synnøve helt på slutten av krigen, 22. april 1945. Hun vart døpt i Vingelen søndag 10. mai, altså 2 dager etter den tyske kapitulasjonen og første messa etter freden. To vingelsinger var med som faddere, nevnte Ragnhild, samt Olav Persvingelen.

I Gammelstugjelta bodde Teodor Thomassen og kona Margrete. De hadde ei datter Kari, samt sønnen Simon, som bodde i Simashaugen.

På Urset i Tolga bodde familien Sønvisen i sommerstua. Det var Peder og Eva, dattera Margot Solveig og barna Norvald og Tormod. Dessuten bodde en familie Thomassen, Thomas og Lovise Ivara, samt barna Karl, Randi og Jørgen, i Tolga. Det har imidlertid ikke lyktes å finne ut hvor disse bodde. Likeså fins det registreringskort på noen få enslige mannspersoner som bodde i Tolga, uten at det er klart hvor de vart bosatt.

Altaværingene som kom til Vingelen har sagt at de vart veldig godt mottatt i bygda. Naboer ville også hjelpe til, og kom med mat til de evakuerte. Ragnhild Røe Oust, født på Gardsjordet, har fortalt at noen kom med hardt mussmør til familien som bodde der. Dette var finnmarkingene uvant med, så de måtte få forklart at det kunne brukes på grauten eller i mussmør-

suppe. Det er også fortalt at nevnte Karl og Anna Halvorsen visstnok fikk med seg ei ku da de reiste nordover att. Dette var jo et godt bidrag til å komme seg i gang att – ribba som de var for alt de hadde hatt før tvangsevakueringa.

Også fra Vingelen fortelles at de unge karfolka tidlig etter freden dro nordover for å komme i gang med gjenoppbygginga. Registreringskorta forteller bare i liten grad når folk returnerte, men i hvert fall en familie fra Tolga dro nordover att i september 1945.

Os

I Os finner en at ordføreren har oppnevnt ei evakueringsnemnd, og det er referert et par skriv angående evakueringa i herredsstinget (kommunestyret under krigen). Ellers fins ingenting. I Flyktning- og fangedirektoratets arkiv er det visstnok heller ikke noe om evakuerte i Os. Også muntlige kilder synes å bekrefte dette, og konklusjonen blir at det etter alt å dømme ikke vart bosatt noen tvangsevakuerte i Os.

Døde i Alvdal

To av de eldre som bodde på Tronsvangen i Alvdal døde under oppholdet der, og det står en felles gravstein for disse to på Alvdal kirkegård. Øverst på gravminnet står det «Evakuert 1. 2. 1945».

Den ene av de to gravlagte i Alvdal het Karine Iversen og var fra Hasvik. Hun var født i 1863, gift med fiskerbonde Nils Iversen og hadde 8 barn. Hun vart enke i 1919. Katrine vart evakuert med båt til Tromsø, og videre sørover vet en ingenting om ferden. Men hun kom altså til Alvdal, muligens 1. februar 1945 slik det ser ut på hennes registreringskort i flyktningdirektoratets arkiv. Noen av familien var blant de over 500 huleboerne fra Sørøya som vart

Gravminnet på Alvdal kirkegård, over gravene til Anne Marie Pedersdatter og Katrine Iversen, som begge døde under oppholdet i Alvdal. Foto: forf.

evakuert via Murmansk til Skottland. Katrine Iversen døde 20. oktober 1945.

Den andre som vart gravlagt i Alvdal het Anne Marie Pedersdatter. Hun var født i Goarahat i Porsanger i 1878. En slektning har fortalt at hun kom bort fra de andre i Trondheim under evakueringa, og at hun trolig kunne lite norsk. Hun var av sjøsamisk slekt, var ugift og bodde på heimplassen. Hun kom i hvert fall til Alvdal, også hun 1. februar 1945 ser det ut til. Og Anne Marie Pedersdatter døde 18. juni 1945.

Etter freden fikk familien høre at hun døde på Østlandet et sted. Oppattbygginga tok all tid og oppmerksomhet for folk, så det vart trolig ikke leita mer etter hvor hun endte sine dager, og etter grava hennes. For noen år sia fikk imidlertid slektninger av henne vite dette.

Katrine Iversens barn Henrik og Otelie besøker moras grav tidlig i 1970-åra. Foto: Trygve Skogås.

Dette gravminnet stelles og beplantes, og er et viktig minnesmerke om denne historia i regionen vår.

Anna Katrine Israelsen bodde som nevnt foran i Folldal. Hun døde også i Alvdal, men er gravlagt i Folldal. Det hadde seg slik at mens familien bodde i Furuhovde i Folldal, falt hun ute og brakk lårhalsen. Derfor vart hun liggende på Alvdal sjukestue. Hun hadde hatt et lettere hjerneslag mens de var i Tromsø, og under oppholdet på sjukestua i Alvdal fikk hun et nytt hjerneslag og døde 2. september 1945.

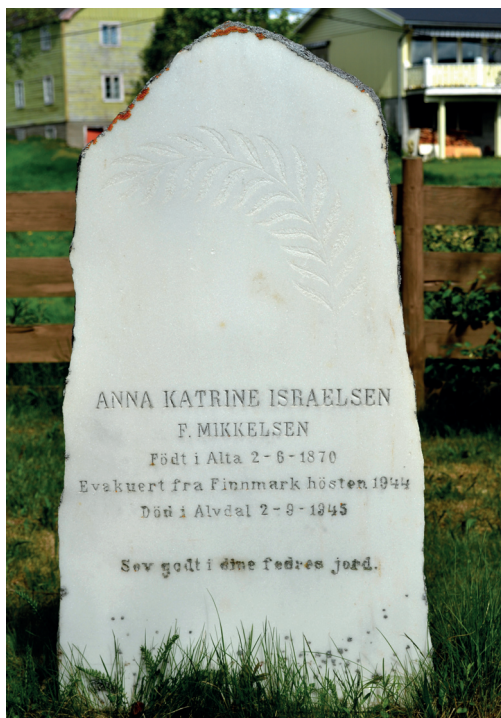
Familien fant ut at det ville være fint med begravelse i Folldal, der Anna hadde aner fra. Barnebarnet Laila husket at det var full kirke i begravelsen, da mange slektninger og andre kom for å vise henne den siste ære. Og på grava vart det reist en stor, fin gravstein med en inskripsjon som forteller litt av historia til Anna – sjå bildet av

gravminnet. Dette står i dag på minnelunden som er anlagt på den gamle kirkebakken på nersida av Folldal kirkegard.

Nordover att

Mange ønska å dra nordover att så fort som mulig etter freden – de var utålmodige etter å få starte gjenoppbygginga av heimene sine. Delvis dro karene først i vei, mens resten av familiene måtte vente til karene hadde fått skaffa tak over hodet. Det skal nevnes at folk måtte søke om hjemreisetilatelset gjennom lensmannen på stedet der de bodde.

Det er ofte ikke mulig å finne når folk dro nordover att i det lille som fins av arkivalia. På en del registreringskort framgår det når de reiste, og det kan være alt fra sommeren 1945 til i noen tilfeller først utover i 1946-47-48. I noen tilfeller finner en at personer har reist til «Finnmarksleiren».

Gravminne til Anna Katrine Israelsen ved Foll-dal kirke, med inskripsjon attåt navn og årstall som forteller litt av historia hennes: «Evakuert fra Finnmark høsten 1944» og «Sov godt i dine fedres jord». Foto: forf.

Denne lå på Trondenes ved Harstad, og var ei tidligere tysk leir, som vart brukt etter krigen som midlertid oppholdssted for evakuerte inntil de kunne flytte tilbake til sine heimsteder. I Finnmarksleiren bodde på det meste 2500 mennesker, og det var egne butikker og skole der. Leiren vart ikke avvikla før i 1951.

Mer detaljert informasjon om når de tvangsevakuerte dro nordover att fra Nord-Østerdalen har en bare for noens vedkommende. Det en vet står i omtalen av de enkelte for hver kommune frammafor her.

Krevende oppattbygging – og hjelp sørfra

Områdene i nord var tømte for praktisk talt alt. Det fins historier om folk som, når de kom nordover att for å ta fatt på oppattbygginga, bodde i kjelleren av sine nedbrente hus med simple tak av bølgeblikkplater og andre ting som hadde «overlevd» nedbrenninga, eller i andre simple og primitive husvær. Alt var jo ødelagt, og det tok nødvendigvis noe tid å få bygd nye hus.

Noen hadde rukket å grave ned eiendeler, men flere opplevde at dette var borte når de skulle finne det att. Det fortelles at da Hans og Helga Rusten kom nordover att til ruinene av heimen sin i Alta, var det eneste de fant en smørkopp fra Follidal.

Om familien Israelsen, som hadde bodd i Dalholen i Follidal, fortelles at karene fikk samla sammen såpass med materialer at de fikk til et enkelt skur som familien bodde i første vinteren.

Det var utfordrende å ta fatt på oppattbygginga av en herja landsdel. Det var mangel på det aller meste. Myndighetene leda gjenoppbygginga, og folk i sør viste hjertelag og organiserte innsamlingsaksjoner for å hjelpe finnmarkingene som skulle nordover for å bygge opp att heimene sine. Det kunne være rene pengeinnsamlinger, for eksempel ved å arrangere «Finnmarks-kveld», noe som foregikk flere steder.

I Tynset vart det samla inn mange ting høsten 1945 for å sende nordover. Østerdølen forteller om strålende resultat av innsamlinga: strikkede ting, massevis av ull, klær og sengeklær, kjøkkenutstyr, og til og med bord og stoler. Alt dette vart pakka og sendt nordover før jul. Alt fra Tynset gikk til folk i Alteidet ifølge Østerdølen.

På et småfesjå i Follidal høsten 1945 vart det fremma en tanke om at saueiere i distriktet kunne sette av ett lam hver, som fores

over og leveres som gimrer neste år. Herredsagronom Langen minte om dette seinere i Østerdølen, og nevnte behovet for i tillegg til gimrer også avlsværer. En har ikke funnet noe om hvor omfattende denne støtteaksjonen eventuelt vart.

Avslutning

Offisielt døde 33 mennesker under tvangsevakueringa. Historikeren Arvid Petterson har påvist 280 personer som døde som direkte følge av nedbrenninga og tvangsevakueringa. Han skriver dette i boka *Fortiet fortid*. Det er ellers rimelig å tru at han ikke har funnet fram til riktig alle og at tallet kan være enda litt høyere. En må kunne anta at mange av de beboerne ved sjukeheimer og aldersheimer, og andre eldre, som døde underveis eller også der de kom, døde som følge av påkjenningene de vart utsatt for under tvangsevakueringa.

Om du vil lese mer om dette temaet, så er det skrevet mange bøker, samt artikler i lokale tidsskrifter i Finnmark og Troms. De to bøkene sist i kildelista er av det beste og mest fylldige, og kan absolutt anbefales.

Kilder:

- Riksarkivet: arkiv S-1677 - Flyktnings- og fangedirektoratet, sentralt arkiv (serie Fa, eske 6 og 7)
- Kommunale arkiver (IKA/kommunearkiva): herredsstyreprotokoller og ordførernes vedtaksprotokoller, samt saksmapper om tvangsevakueringa
- Anno Musea i Nord-Østerdalen: Privatarxiv nr. 84 Hans E. Eggen
- Avisa Østerdølen (gjennomgått oktober 1944 – september 1945)

- Muntlig informasjon (2019): Per Arnfinn Bergebakken, Tore Myre, Henning Irgens, Ragnar Nilsen, Jarle Ryfetten, Magnvor Grimsbu, Solveig Romsdal Knudsen, Anders Urset, Sissel Urset, Anders Erlien, Sigdis Olsen, Svein Lyon Holten, Karstein Dammen. Dessuten i 2013: Torbjørn Mikkelsen, Laila Johansen, Ola Blæsterdalen, Ola Garmager, Hjalmar Tellebon)
- Øvrig utrykt kildemateriale: Arne Romsdals 7de sans (oppl. ved Solveig Romsdal Knudsen); Gyda Slåens dagbok (oppl. ved Geir Olav Slåen); Sigurd Vingelsgaards dagbok (oppl. ved Brit Vingelsgaard Ryen)
- Arild Alander: Tvangsevakuerte fra Alta til Folldal 1944-45 (I: FolldalsMarked og Altaposten 2013)
- Per Arnfinn Bergebakken: En spesiell gravstein (I: Menighetsblad for Alvdal, nr. 1 – 2011)
- Hans O. Hansen: Fra Alvdal kirkegård: Anne Marie Pedersdatter (I: Menighetsblad for Alvdal, nr. 1 – 2016)
- Annbjørg Heitmann og Brit Vingelsgaard Ryen: Finnmarkinger i Vingelen 1944-45 (I: Tøllånøta 2015)
- Arvid Petterson: Fortiet fortid. Tragedien Norge aldri forsto. Tvangsevakueringen og overvintringen i Nord-Troms og Finnmark 1944 – 1945. 2008
- Inger Selven Watts: De kom til oss. Tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms. 2016